

**O‘QUVCHILARDA DEVIANT XULQ-ATVOR
SHAKLLANISHIGA SABAB BO‘LUVCHI OMILLAR**

Yormatova Mohira Abdusattor qizi

Farg‘ona viloyati Beshariq tumani 6-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘quvchilarda deviant xulq-atvor shakllanishiga sabab bo‘luvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Jumladan, oilaviy muhit, psixologik holatlar, tengdoshlar ta’siri hamda ta’lim jarayonidagi muammolarning o‘rni yoritilgan. Shuningdek, mazkur muammoning oldini olishda oila, maktab va psixolog hamkorligining ahamiyati ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: deviant xulq-atvor, o‘quvchi, muhit, oila, psixologik omillar, tengdoshlar ta’siri, tarbiya, nazorat, profilaktika, ijtimoiy muammo.

KIRISH

Deviant xulq-atvor — bu jamiyatda qabul qilingan me’yor va qoidalarga zid bo‘lgan xatti-harakatlar majmuasidir. O‘quvchilarda bunday xulq-atvor turli omillar ta’sirida shakllanadi va ularni o‘z vaqtida aniqlash hamda oldini olish muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarda deviant xulq-atvor shakllanishiga eng avvalo oilaviy muhit ta’sir ko‘rsatadi. Agar bola notinch, janjalli yoki e’tiborsiz muhitda ulg‘aysa, unda salbiy xulq-atvor shakllanish ehtimoli ortadi. Ota-onaning haddan tashqari qattiqqo‘lligi yoki befarqligi ham bu jarayonga salbiy ta’sir qiladi.

Psixologik omillar ham muhim o‘rin tutadi. O‘ziga ishonchsizlik, tushunilmaslik hissi, stress va ichki ziddiyatlar o‘quvchini me’yorlardan chetga chiqishga olib kelishi mumkin. Ayrim bolalar o‘z muammolarini to‘g‘ri ifoda eta olmagan uchun deviant xatti-harakatlar orqali e’tibor qozonishga harakat qiladi. Tengdoshlar ta’siri ham katta ahamiyatga ega. Salbiy guruhga

ilmiy –amaliy anjuman

tushib qolgan o'quvchi boshqalarga taqlid qilib, noto'g'ri xulq-atvorni o'zlashtirishi mumkin. Ayniqsa o'smirlik davrida bu ta'sir kuchli bo'ladi. Ta'lim muhitidagi muammolar ham deviant xulq-atvor shakllanishiga sabab bo'ladi. O'qishdagi qiyinchiliklar, o'qituvchilar bilan kelishmovchiliklar, o'zini baholashning pastligi o'quvchini salbiy yo'lga boshlashi mumkin.

Shuningdek, ommaviy axborot vositalari va internetning noto'g'ri ta'siri ham muhim omillardan biridir. Zo'ravonlik va salbiy xatti-harakatlar targ'ib qilinadigan kontent bolalar ongiga ta'sir ko'rsatadi. Bo'sh vaqtning noto'g'ri tashkil etilishi ham salbiy oqibatlarga olib keladi. Nazoratsiz qolgan o'quvchi turli zararli odatlarga berilishi mumkin.

Bugungi kunda jamiyatimizda yoshlarga qaratilayotgan e'tibor tobora kuchayib bormoqda va davlat siyosatiga ko'tarildi desak bo'ladi. Endigina o'sib kelayotgan yosh o'smirlik davri an'anaviy ravishda eng qiyin deb hisoblanadi ham psixologik, ham va ijtimoiy nuqtai nazardan.

Xarakter bu odamning odamlarga, bajarilgan ishga munosabatini belgilaydigan barqaror shaxsiyat xususiyatlari majmui. Xarakter faoliyat va muloqotda namoyon bo'ladi va odamning xulq -atvoriga o'ziga xos, o'ziga xos soyani beradigan narsani o'z ichiga oladi. Xarakter shakllanishi davrida uning tipologik xususiyatlari, hali hayotiy tajriba bilan tekislanmagan va yashirilmagan bo'lsa -da, shunchalik ravshan bo'ladiki, ba'zida ular psixopatiyaga, ya'ni patologik xarakter anomaliyalariga o'xshaydi. Voyaga etganida, urg'u chiziqlari odatda tekislanadi. Bu bizga "o'tkinchi" haqida gapirishga imkon berdi o'smirlik urg'ulari xarakter "(Lichko A.E., 1977). O'smirlik davrida ijtimoiy, fazoviy, shaxsiy va ijtimoiy ehtiyoj ortadi – shaxsiy avtonomiya, nimaga olib keladi jamiyat, oila, shuningdek, g'oyalardagi tub o'zgarishlar "yolg'izlik" va "yolg'izlik" tushunchalari haqida. O'smirlik davrida yolg'izlik hissi yoshga bog'liq qiyinchiliklar bilan bog'liq va shaxsning psixologik shakllanishi va shuning uchun muloqotga bo'lgan ehtiyojning

ilmiy –amaliy anjuman

asosiy sababidir tengdoshlar va qiziqishlar bilan ijtimoiy ahamiyati va rolida guruhda. Shaxslararo munosabatlar sohasini shakllantirish amalga oshiriladi asosiy shaxsiyat etuklashganda hissiy qo'zg'aluvchanlik, hissiy tajribalarning katta barqarorligini o'z ichiga olgan mexanizmlar, etarli tajribaga ega bo'lish qobiliyati qo'rquv va xavotirning namoyon bo'lishi, qochish, yoki qarama-qarshi his-tuyg'ularning to'liq yo'qligi, shuningdek, nafaqat baholash bilan bog'liq tajribaning paydo bo'lishi.

O'rganilgan muammo o'smirlardagi xarakterning o'zgaruvchanligi va ulrda yuzaga keladigan turli xildagi deviant xulq-atvor shakllari yuzaga kelishi va ularning namoyon bo'lishi xaqida ko'plab olimlar o'z ishlarining olib borishgan bo'lib, biz o'rganilayotgan muammo bo'yicha adabiyotlarni nazariy ko'rib chiqdik, tadqiqotning uslubiy asoslarini aniqladik. Maxsus adabiyotlarni o'rganish jarayonida biz o'smirlarda yuzaga keladigan aksentuatsiya tiplari va ulrni faoliyat davomida qandas yuzaga kelishi va undagi psixologik himoya ongsiz va ong o'rtasidagi va turli xil hissiy munosabatlar o'rtasidagi qaramaqarshiliklar doirasida xatti-harakatlarning buzilishining oldini olishga qaratilgan normal mexanizm sifatida ta'riflangan degan xulosaga keldik.

Nemis olimi K. Leonard tomonidan taklif qilingan aksentuatsiyalarning birinchi ilmiy tasnifi ham xarakter tipologiyasi hisoblanadi. Bu shaxsning atrofidagi odamlar bilan muloqot uslubini baholashga asoslangan.

K. Leonhardning so'zlariga ko'ra, o'n ikki turdagi urg'u turlarining qisqacha tavsifi:

- Gipertenziv - faol, suhbatdosh, faol, mas'uliyatsiz, ziddiyatli, asabiy.
- Disty - jiddiy, vijdonli, adolatli, passiv, sekin, pessimistik.
- Sikloid - bu o'z navbatida gipertimik va distimik ko'rinishda namoyon bo'ladigan tur.

ilmiy –amaliy anjuman

•Hayajonli - vijdonli, g'amxo'r, janjali, hukmron, asabiy, tez g'azablangan, instinktiv.

•Tiqilib qolgan - maqsadli, irodali, talabchan, shubhali, ta'sirchan, qasoskor, rashkchi.

•Pedantik - ziddiyatsiz, aniq, vijdonli, ishonchli, zerikarli, qat'iyatsiz, rasmiy.

•Xavotirli - do'stona, ijrochi, o'zini tanqid qiluvchi, qo'rqinchli, qo'rqoq, bo'ysunuvchi.

•Hissiy - mehribon, rahmdil, adolatli, ko'z yoshlari, haddan tashqari himoyasiz va mehribon.

•Namoyishchi - xushmuomala, g'ayrioddiy, xarizmatik, o'ziga ishongan, xudbin, behuda, maqtanchoq, ikkiyuzlamachi, aldashga moyil.

•Baland - hissiy, xushchaqchaq, altruistik, o'zgaruvchan, vahima va bo'rttirishga moyil.

•Ekstravert - faol, chiquvchi, do'stona, beparvo, uzoqni ko'ra olmaydigan, tashqi tomondan ta'sirlangan.

•Introverted - cheklangan, printsipial, ziddiyatsiz, aqlli, tashqaridan unchalik ta'sirlanmagan, yopiq, o'jar, qattiq.

Odatda sikloidlarda fazalar odatda qisqa va ikki -uch hafta davom etadi.

Sikloid o'smirlarning "eng kam qarshilik ko'rsatadigan joylari" bor. Ulardan eng muhimi, ehtimol hayot stereotipining tubdan buzilishining beqarorligi.

Labil sikloidlar, odatdagilaridan farqli o'laroq, ko'p jihatdan turg'un (emotsionallabiy yoki reaktiv-labil) turga yaqinlashadi. Bu erda fazalar ancha qisqa - bir necha "yaxshi" kunlar bir nechta "yomon" kunlar bilan almashtiriladi. "Yomon" kunlar letargiya, kuch etishmasligi yoki sog'lig'idan

ko'ra yomon kayfiyat bilan belgilanadi. Tegishli yangiliklar yoki voqealar tufayli bir muddat ichida kayfiyat o'zgarishi mumkin. Ammo, quyida tasvirlangan labil turdan farqli o'laroq, haddan tashqari emotsional reaktivlik yo'q, kayfiyatning kichik sabablarga ko'ra osongina va keskin o'zgarishga tayyorligi.

Sikloidlardagi o'smirlarning xulq -atvor reaksiyalari, odatda, ham, labil ham, o'rtacha darajada ifodalanadi. Emansipatorlik intilishlari va tengdoshlar guruhlash reaksiyalari ko'tarilish paytida kuchayadi. Xobbi beqaror.

Tsikloidlarda xarakterning o'zini o'zi qadrlashi asta-sekin shakllanadi, chunki "yaxshi" va "yomon" davrlar tajribasi to'planadi. O'smirlar hali bunday tajribaga ega emaslar, shuning uchun o'z-o'zini hurmat qilish hali juda noaniq bo'lishi mumkin.

Karl Leonxard mashhur shaxs psixikasi klassifikatsiyasini ishlab chiqdi; bundan tashqari, mashhur bolalar psixiatri, professor A.E. Lichko Biroq, ikkala yondashuv ham aksentuatsiyalarning ma'nosi to'g'risida umumiy tushunchani saqlab qoladi.

Leongrad aksentuatsiyaning 12 turini aniqlaydi, ularning har biri insonning hayot qiyinchiliklariga boshqalarga nisbatan sezgirligi, bir xil turdagi tez -tez to'qnashuvlarga, ma'lum asabiy buzilishlarga tanlab qarshilik ko'rsatishini oldindan belgilab beradi. Qulay sharoitlarda, agar shaxsning zaif bo'g'inlari hujumga uchramasa, bunday odam g'ayrioddiy bo'lib qolishi mumkin. Masalan, deb ataladigan belgining aksentuatsiyasi yuksak turdagi rassom, rassom iste'dodining gullab yashnashiga hissa qo'shishi mumkin.

Belgilar aksentuatsiyasi ko'pincha o'smirlar va yigitlarda uchraydi (50-80%). Siz maxsus yordamida aksentatsiya turini yoki uning yo'qligini aniqlashingiz mumkin psixologik testlar Masalan, Leonhard-Shmishek testi. Ko'pincha siz ta'kidlangan shaxslar bilan muomala qilishingiz kerak bo'ladi va

odamlarning xatti harakatlarining o'ziga xos xususiyatlarini bilish va oldindan bilish juda muhimdir.

Belgilangan shaxslar haqidagi tushunchasini tushuntirib, Leonhard, odatda, ular patologik emasligini ta'kidlab, o'z pozitsiyasini quyidagicha bahslashdi: "Agar boshqacha talqin qilinsa, biz faqat oddiy odamni oddiy deb hisoblash mumkin degan xulosaga kelishimiz kerak edi, va o'rtadan (o'rtacha tezlik) har qanday og'ish patologiya deb tan olinishi kerak edi. Bu bizni o'ziga xosligi bilan o'rtacha darajadagi fonda ajralib turadigan odamlarni me'yordan chiqarishga majbur qiladi. Biroq, bu toifadagi odamlar, shuningdek, ijobiy ma'noda "shaxsiyat" sifatida tilga olinadigan odamlar toifasiga kiradi va uning o'ziga xos ruhiy tuzilishiga ega ekanligini ta'kidlaydilar.

Shunday qilib, ta'kidlangan shaxslarda, ijtimoiy ijobiy yutuqlarning imkoniyatlari va ijtimoiy salbiy ayblovlar qo'yiladi. Yengil urg'u ko'pincha ijobiy shaxsiyat namoyishlari bilan, yuqori - salbiy namoyishlar bilan bog'liq. Patologiya haqida faqat ta'kidlangan belgi juda kuchli ifodalanganida va umuman shaxsiyatga halokatli ta'sir ko'rsatganda gapirish mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda deviant xulq-atvor shakllanishi ko'p omilli jarayon bo'lib, unda oila, maktab, ijtimoiy muhit va shaxsiy xususiyatlar muhim rol o'ynaydi. Bunday holatlarning oldini olish uchun o'quvchilarga mehr bilan yondashish, ularni tushunish va to'g'ri yo'naltirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Deviant xulq-atvor psixologiyasi I.M.Xakimova O'quv qo'lanma Toshkent 2014
2. Haydarjon J. SHAXS IJTIMOY XIMOYASIZLIGINIOGISHGAN XULQ ATVORGTA TASIRINI IJTIMOY PSIXOANALITIK

MEXANIZMLARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR
ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – T. 2. – №. 1. – C. 9-12.

3. Odilboyevich, J. H. (2023). SHAXS XAYOT DAVOMIDA
PSIXOLOGIK HIMOYA MEXANIZMLARINING ORNI VA
AXAMIYATI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ, 16(2), 128-133.

4. Jurayev, X. O. (2023). O ‘SPIRINLIK YOSHIDA SHAXSDA STRESSLI
VAZIYATLARDA INDIVIDUAL KOPING STRATEGIYALARNING O
‘RNI VA AXAMIYATI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(4),
512-515.

5. Ziyonet